

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/jakab-gyorgy-a-parazs-orzoi-04-03-09/>

Jakab György

A parázs őrzői

Németh György *A megszüntetve megőrzés, avagy a társadalomismeret sorsa* című, 2013. 2. számunkban megjelent írásában a jelenismereti stúdium számára az új kerettantervek bevezetésével előállott nem túl kedvező helyzettel foglalkozott. Erre reagál a szerző – Németh Györgynek címzett válaszelevelében –, nem vitatva, inkább továbbgondolva, szélesebb történeti kontextusba helyezve az abban foglaltakat. Megállapításai azonban neki sem végeredmény jellegűek, hanem további vitára ingerelnek. A szakma iránti elkötelezettség és alázat mindkettőjükénél tetten érhető. Ez lehet(ne) a további diskurzus alapja is.

Kedves Gyuri!

Azt írod „*A társadalomismeret tantárgy sorsának felvetésével parázsat hordok a fejemen.*” Ezzel a metaforával feltehetően azt kívántad jelezni, hogy a fölösleges viták baját hozod ezzel a fejedre, de én most – önkényesen – egy másik értelmezést szeretnék adni kifejezésednek, amit az írás címével is jelezni kívántam. Mint valahol megjegyzed, Te már több mint húsz éve foglalkozol ezzel a tárggyal. Most végiggondolva: én éppen harminc éve tanítom, különböző formákban. A kor persze nem érdem. Mindketten sajátos obsit nélküli veteránjai vagyunk ennek az ügynek – és persze az a jó, hogy vannak még ügyeink. A parázs tehát nekem most nem a „parázs vitát” jelenti, veszélyt, bajt, gondot. Sokkal inkább a parázsként megőrzött lángot, a hűséget.

Köszönöm, hogy felvetted a társadalomismeret tantárgy aktuális helyzetének ellentmondásait. Mindez nemcsak azért fontos, hogy újra „eldaloljuk” annak fájalmát, hogy a mindkettőnk számára fontos tantárgyi terület – bár a preambulumban és a célrendszerekben egyre nagyobb helyet kap – a tényleges iskolai gyakorlatban háttérbe szorult: megszűnt önálló (modul)tantárgyi státusza, és integrálódott a történelem tantárgyba. Mivel mind a ketten történelemtanárok is vagyunk, ezért jól tudjuk, hogy nem önmagában az integrációval van a probléma, hanem a két tárgy eltérő pedagógiai szemléletével és funkciójával: a történelem tantárgy leíró jellegű hagyományos iskolai tantárgy, a társadalomismeret pedig interaktív, tevékenységre, közvetlen társadalmi tapasztalatokra épülő tantárgy, tanulási forma. Ez utóbbi tanítására a történelemtanárok nyilvánvalóan nincsenek felkészítve, ami tárgy legfőbb sajátosságainak elvesztésével fenyeget.

A gond azonban a gondolat szülője is. Az általad fölvetett kérdések arra inspirálnak, hogy az aktuális problémák sorolása helyett gondoljunk végig a stratégiai kérdéseket, a hosszabb távon érvényesülő strukturális meghatározottságokat és ellentmondásokat. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a társadalomismeret (mint tananyag, tantárgyi terület, mint tantárgy) rendszerváltás előtti születése óta sajátos kettős normarendszerben működik. Egyfelől – formálisan – látványos karriert futott be. Az elmúlt évtizedekben az aktuális politikai kurzusoktól függetlenül fokozatosan kiépült a tantárgy „infrastruktúrája” (a tantervektől, a taneszközökön át a vizsgarendszerekig); tanárképzések, tanártovábbképzések, nemzetközi és hazai kutatások, fejlesztések és konferenciák egész sora jelezte az integrációs szándék oktatáspolitikai komolyságát. Másfelől viszont – az iskolai gyakorlatban, a diákok életében – ez a tantárgy lényegében nem létezik, elsikkad, a különböző szakos tanárok óraszám-hiányát enyhíti, vagy a hagyományos tantárgyak (többnyire a történelem) óraszámát gazdagítja. A társadalomismeret látszólag van, de

valójában még sincs. Mintha az iskolarendszer „se lenyelni, se kiköpni nem tudná”; mintha a magyar közoktatásban egy sajátos immunrendszer működne, amely csak a felszínen, csak látszólagosan engedné integrálódni.

Lényegében Te is ennek okát feszegeted kérdéseiddel, és én egyelőre inkább tovább kérdeznék, mert úgy látom, hogy ha nem a kezdetektől, a kályhától indulunk, akkor valóban csak felszínes vitákig, terméketlen vádaskodásokig jutunk. A további párbeszéd érdekében röviden megpróbálom összefoglalni azt az értelmezési keretet és fogalmi rendszert, amelyben számomra a társadalomismeret (mint tananyag, tantárgyi terület) megjelenik.

Három lehetséges megközelítés

1. Politikai (ideológiai) törekvések

Minden politikai rendszerben megfogalmazódik az igény, hogy az oktatásügy is járuljon hozzá a maga eszközeivel az adott politikai rendszer, államszervezet stabilitásához és legitimálásához. Ebben az esetben a közvetlen politikai törekvések szerepe – a többi tantárgyhoz képest – jóval nagyobb volt. Legfőképpen azért, mert a társadalomismereti tárgyak közvetlen genezise kimondottan politikai szándékokhoz kötődött. Kezdetben a tárgy alapvető ideológiai célja a politikai rendszer legitimálása, illetve a felnövekvő nemzedékek világnézetének direkt formálása volt. Ennek a törekvésnek az eredményeként született a '60-as évek végén a *Világnézetünk alapjai* címet viselő interdiszciplináris középiskolai tantárgy. Később aztán fokozatosan csökkent a direkt jellegű ideológiai befolyásolás igénye, s ebből következően a tárggyal szembeni politikai elképzelések is közeledtek az integráló tárggyal, a történelem tantárggyal kapcsolatos elvárásokhoz: így a tárgy fő politikai célja a nemzeti identitás és állampolgári lojalitás megalapozása és erősítése lett. Ezek a törekvések azonban már csak a korabeli politikai rendszerre vonatkozó ismeretek átadására (állampolgári ismeretek) koncentráltak. Ebből a szándékból született meg az általános iskolák végzősei számára az *Állampolgári ismeretek* programja, amelyet a történelem tantárgy keretében tanítanak. A rendszerváltás után – részben a két világháború közötti magyar gyakorlatot követve (Alkotmánytan), részben a nyugati polgári demokráciák gyakorlatát figyelembe véve (Civics) – megfogalmazódott az oktatáspolitikai szándék, hogy a diákok tanuljanak állampolgári és jogi ismereteket, legyenek tisztában a magyar alkotmány előírásaival, a demokratikus értékekkel és saját jogaikkal. Ezeket a célokat erősítette a maastrichti szerződés utáni Európai Unió oktatáspolitikája is.

2. Szaktudományos törekvések

Az 1970-es évek végétől megjelentek azok a törekvések, amelyek „semlegesíteni akarták” a korábbi ideologikus tananyagot, és helyébe tudományosan megalapozott társadalomtudományi szemléletet és ismereteket kívántak meghonosítani Magyarországon. Ez a felfogás komoly reformokat hozott először a történelemoktatásban, majd pedig a lényegében hozzá tartozó *Társadalomismeret* tantárgy tananyagában is. A tudományos megalapozottság emancipálásának azonban a közoktatásban volt egy sajátos hátulütője. Nevezetesen az, hogy minden tantárgy – a maga védelmében – ragaszkodott az egy tudomány – egy tantárgy elvéhez, ami azt jelentette, hogy csakis annak a tantárgynak volt esélye a fennmaradásra, amely maga mögött tudott egy erős „akadémiai lobbykészséggel” rendelkező tudományágat. Ezt a folyamatot tovább erősítette az a tény, hogy a különböző tudományágak számára is fontos lett, hogy a közoktatásban önálló tantárgyat tudjanak maguk mögött, mivel ez nagymértékben növelte a tudományág presztízsét, s az esetleges tanárképzés beindulása lehetőséget biztosított az adott tudományág egyetemi „terjeszkedésére”.

A *Társadalomismeret* tantárgy esetében mindez azt jelentette, hogy a közoktatásban megjelentek a különböző társadalomtudományok, amelyek a saját – a közoktatás számára leegyszerűsített – tananyagukat kínálták föl a felnövekvő nemzedékek számára. Itt a fő szempont már a tudományosság volt, de az ekkor bevezetett ilyen jellegű tárgyak öngazolásából nem hiányozhatott sem a korábban már említett oktatás-politikai

érvrendszer, sem pedig a későbbiekben említendő szocializációs szükségletekre építő érvelés. Az ekkori viszonyok bonyolultságát mutatja – bár lehet, hogy csak kiegyenlítették voltak a tudományos lobbyk –, hogy a '80-as évek közepén (még az egypártrendszer idején) a *Társadalomismeret* oktatását alternatívákban fogalmazták meg. Két lehetséges irányt jelöltek ki. Az ún. A variáció a korábbiakhoz látszólag közelebb álló *filozófia* tananyagot tartalmazott, – még ma is meglepően friss, problémacentrikus módszertan segítségével. A B változat az ún. szinkron társadalomtudományokra építve *Társadalomismeret* néven került be a pedagógiai köztudatba. Ennek az iránynak a következő társadalomtudományok adták a háttérét:

- filozófia (etika),
- antropológia (embertan),
- szociológia,
- szociálpszichológia,
- politológia,
- művelődéstörténet,
- közgazdaság.

Mindkét irány igyekezett a lehetőségekhez képest minél tudományosabbnak mutatkozni, ami kétségkívül előrelépést jelentett a korábbi időszak ideologikus viszonyaihoz képest, ugyanakkor a közoktatásban tanuló diákok számára mindez szükségképpen „tudományos”, elvont és személytelen maradt. A hagyományos, szaktudományos háttérre építő tantárgyak gyakorlatának megfelelően ezek a tárgyak is nagyjából a terület iránt különösen érdeklődő, továbbtanuló diákok érdekeit szolgálták, az általánosan megfogalmazott szocializációs funkcióikat szükségképpen nem teljesíthették. Ugyanakkor mind a két irány már megfogalmazta azon igényét, hogy az ismeretek közvetítése mellett szükség van a gondolkodási- és szociális készségek fejlesztésére is.

3. A szocializációs szükségleteket támogató törekvések

A harmadik irány a diákok közvetlen szocializációs szükségleteinek támogatását tekinti elsődleges feladatának, s ebben az értelemben legfőképpen pedagógiai célok határozzák meg. Ez a felfogás azt vallja, hogy egy ilyen jellegű tárgynak az alapvető ismereteken túl politikai és szociális mintákat, készségeket is kell közvetítenie. Magyarországon ugyanis – a jól ismert történelmi kacskaringók miatt – alapvetően megsérült a társadalmi mintaátadás, a szocializáció folyamata: a szülők mintáival a felnövekvő nemzedékek már nem nagyon tudnak boldogulni; az iskolának tehát egyre inkább segítenie kell a családokat gyermekeik szocializálásában.

Ez a megközelítés tehát alapvető fontosságúnak tartja ugyan az ismeretátadást, a fogalmi háttérrel, – történelem, szociológia, szociálpszichológia, politológia, közgazdaságtan, pszichológia stb. –, de pedagógiai célrendszeréből következően interdiszciplináris jellegű, és szükségképpen jobban kötődik a gyakorlati élethez, illetve a diákok társadalmi tapasztalataihoz. Három alapvető pillére építi a tárgy iskolai gyakorlatát:

- a társadalomra vonatkozó alapvető ismeretek, fogalmak átadása;
- különböző készségek (gondolkodási-, kommunikációs-, együttműködési készségek stb.) megalapozása és erősítése;
- az aktív társadalmi részvétel megalapozása (a diákoktól csak akkor várható el, hogy cselekvő állampolgárokká váljanak, ha már az iskolában is – a diákönkormányzatban, a helyi társadalom szintjén – aktív résztvevői lehetnek a közéletnek).

Ebben az értelemben az ilyen jellegű szocializációs tárgy közvetlen módon is a jövő tantárgya, az egész életre szóló tanulás része. A tanítás alapvető célja az, hogy kifejlessze a diákokban a készséget és a hajlandóságot, hogy életük további részében tudatosan, aktívan és kritikusan foglalkozzanak társadalmi kérdésekkel. Igazi értékét nem az mutatja, hogy a diákok mit ismernek az iskolában, hanem az, hogy hogyan viselkednek majd a későbbiekben, amikor ismeretlen helyzetbe kerülnek. Módszertanából – esettanulmányok, problémacentrikus feldolgozások, beszélgetések, szociodráma – adódóan sokan az

Jakab György: A parázs őrzői

osztályfőnöki órákhoz hasonlítják az ilyen jellegű órákat, de a társadalomtudományi megközelítés rendszerezettsége és fogalmi rendszere révén ez a tárgy meg tudja őrizni sajátos tantárgyi arculatát. Ebből a szemléletből nőttek ki az *Ember és társadalom* műveltségterület ún. antropológiai tárgyai is: *Emberismeret és etika*, *Ember- és társadalomismeret, etika*.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a ma ismert jelenismereti, társadalomismereti tantárgyak, tantárgyi programok lényegében ezekből a megközelítésekben szerveződnek. Nyilvánvalóan mindhárom iránynak megvan a maga létjogosultsága, hiszen valamennyi létező társadalmi - politikai igényekből fakad. A kérdés csak az, hogy az egységes jelenismereti oktatás érdekében közös nevezőre lehet-e hozni a meglehetősen eltérő céllal, tartalommal és főleg módszertannal rendelkező irányokat.

ABSTRACT

Jakab, György

The keepers of the flame

György Németh deals with the not too favourable situation produced by the introduction of new the new core curricula for social studies in his paper *Removed, Retained; or The Fate of Social Studies (Debate-starter)* published in our second issue of 2013. The author reacts – in a letter addressed to György Németh –, not as a challenge, but rather in an effort to think out the subject matter further, placed in a broader historical context. His assertions, even for him, do not have an air of finality, but stimulate further debate. Their professional commitment and humility is evident in both. This can (could) be the base for further discourse, too.

JEGYZETEK

¹ Ez az írás NÉMETH György: *Megszüntetve megőrzés, avagy a társadalomismeret sorsa* című vitaindítójára reflektál, amely a *Történelemtanítás* 2013. 2. számában jelent meg:

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/07/nemeth-gyorgy-megszuntetve-megorzes-avagy-a-tarsadalomismeret-sorsa-04-02-02/>

A késedelmes válaszra melegség nincs! Miközben majdnem minden nap találkozunk a Toldy Ferenc utcában, a választ mégis halogattam, mert ennyi kérdésre nem lehet egyszerűen reagálni. Legfeljebb azzal a később még visszatérő magyarázkodással próbálom vigasztalni magunkat, hogy témánk csak tágabb időhorizont előtt vizsgálható. Így aztán – ráérősen – már könnyen hasonlíthatjuk magunkat a XIX. század elején élt vitázókhoz, akik körülbelül félévenként váltottak vitaleveleket egymással...